

Ольга ШАФ, д-р філол. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0001-5692-506X

e-mail: olga_shaf@ua.fm

Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара, Дніпро, Україна

ТАРАС ШЕВЧЕНКО, ДНІПРО, ПОРОГИ В ПОЕЗІЇ ІВАНА СОКУЛЬСЬКОГО: ОБРАЗНО-СЕМАНТИЧНІ СТРУКТУРИ ОПОРУ

Вступ. Антиколоніальні стратегії творчості поетів-дисидентів, смислові аспекти опору денацифікації, "дематеріалізації" українського світопростору, актуалізовані в їхніх віршах, допомагають осмислити сучасну суспільно-політичну та культурну ситуацію в країні, виступають взірцями національного чину. На художню реалізацію антиколоніальних творчих стратегій, зокрема й на вибір відповідних образно-семантичних структур, впливає культурна географія регіону. Придніпров'я – один з регіонів України, для яких особливо важливим культурним і націєтвірним символом постає Дніпро, нерідко семантично зближений з постаттю Тараса Шевченка в понятійно-оцінному плані нескореності, свободи, суверенності. Саме для поетів Придніпров'я, передусім для Івана Сокульського, які в тоталітарні часи формували художній код опору системі, характерне розімкнення дуади Дніпро – Шевченко у тріаду Дніпро – Шевченко – дніпрові пороги: актуалізація антиколоніального культурного смислу останніх зумовлена як національно-історичними, культурно-географічними чинниками, так і усвідомленим у 1960–1970-х фактом тоталітарного екоциду через затоплення цієї ландшафтної пам'ятки планетарного значення. Метою статті є розгляд художніх особливостей лірики Івана Сокульського, чільного представника дисидентської поезії Придніпров'я, а саме образно-семантичних структур, у яких національну опірність сконцентровано навколо образної тріади Тарас Шевченко – Дніпро – дніпрові пороги.

Методи. Методологічний арсенал націоналістичних, постколоніальних студій, екостудій, культурної географії, структурно-семантичного аналізу, а також базові літературознавчі методи.

Результати. Визначено, що художня своєрідність розгортання антиколоніальних стратегій опору радянському режиму в дисидентській поезії може мати регіональні відмінності, зумовлені

національно-історичними, культурно-географічними чинниками. У художньому світовідчутті поетів-дніпрян антиколоніальний спротив акумулює національну історію, центрує картину світу навколо образу Дніпра, актуалізує історичний, націєкультурний, резистентний смисл дніпрових порогів, факту їх затоплення як імперського екоциду, як наруги над національною пам'яттю, акцентує образ степу як квінтесенції української самості. Ці ознаки виявлені в поезії Івана Сокульського. Постать і творчість Т. Шевченка органічно вписується в ліриці І. Сокульського в образно-семантичну групу Дніпра й дніпрових порогів, акумулюючи смисл камінної непохитності, нескореності, свободи, актуальних для утвердження ідеї антиколоніальної опірності України та її нації. Кореляція компонентів образно-семантичної структури Тарас Шевченко – Дніпро – дніпрові пороги реалізується в поезіях І. Сокульського через інтертекстуальні алюзії, паратекст (епіграф), концептуалізацію образу Шевченка, його "місць пам'яті", метонімічне зближення його образу із топосом Дніпра, каменю, своєрідний "діалог" із Тарасом Шевченком шляхом використання його поетичної концептосфери (Дніпро, степ, могила, кручі, козацтво, кров тощо), але з іншим, відповідним дисидентському часу й чину антиколоніальним смислом.

Висновки. Дисидентська поезія Придніпров'я, зокрема І. Сокульського, має свою поетикальну своєрідність вираження антиколоніального спротиву, водночас вписана й у ширше коло українського дисидентського дискурсу, відкриває нові перспективи для дослідника, зокрема й в аспекті значущості постаті й творчості Тараса Шевченка для формування антиколоніальної свідомості як за тоталітарних часів, так і нині.

Ключові слова: постколоніальні студії, антиколоніальні стратегії, поети-дисиденти, Іван Сокульський, образи Дніпра, дніпрових порогів, поезія Тараса Шевченка, націологічний підхід.

Вступ

Сьогодні в умовах тривання розв'язаної проти України війни, загрози поновної колонізації, викликів національній згуртованості особливо актуально звучать твори митців-дисидентів, які, хоча й за інших суспільно-політичних обставин, але змогли закамулювати у своїх текстах націєзахисні стратегії, окреслити ті образно-семантичні структури, які концентрують смисли антиколоніального опору денацифікації, "дематеріалізації" українського світопростору. Вірші поетів-шістдесятників, чий

естетичні позиції вилилися в громадський спротив, у позаофіційну суспільну діяльність, орієнтовану на захист національної культури (Касьянов, 1995), виступають взірцями національного чину. У літературознавстві творчість поетів-дисидентів зазвичай розглядають цілісно, як феномен з певним набором інтегральних рис. Скажімо, Галина Райбедюк, визнаючи, що "[д]исиденти не всі були знайомі поміж собою, мешкали й працювали переважно в різних регіонах України", "сповідували одмінні естетичні пріоритети й мистецькі взорування", "[п]оетична творчість кожного з них постала в індивідуально окреслених іпостасях – і тематичного, й жанрово-стильового плану", – усе ж шукає їхні "перехресні стежки", що "пролягли завперш у площині світоглядній, що визначила морально виважену етику буття й пристрасно гуманістичну естетику". І веде далі: "Всі вони різні за типом художнього мислення, іманентними засобами поетичного вислову, врешті – рівнем таланту, однак однотайні в зорієнтованості на екзистенційне бачення світу, унікальність окремої людини й нації назагал, право кожного на життя, самоозначення, саморух, "самособоюнаповнення" (В. Стус) (Райбедюк, 2010, с. 153). Утім, окрім інтегральних рис митців-"в'язнів сумління", варто окреслювати й диференційні риси їх художнього світовідчуття, а також чинники, що зумовлюють цю диференціацію. Нечасто береться до уваги чинник регіональний (усе ж згаданий шановною дослідницею в наведеній вище цитаті) – не лише в суспільно-історичному сенсі (відомо, що кожен регіон України має свої особливості історичного розвитку, специфіку суспільної свідомості), а й у світоглядно-культурному (варіюються національно-культурні традиції, по-особливому відбувається символічне кодування світу в художній свідомості тощо). Регіональне літературознавство, яке нині активно розвивається, намагається переорієнтувати дослідницький фокус і в цю царину, зокрема застосовуючи підходи культурної географії, Space та Eco studies (які ще не набули значного поширення в українській гуманітаристиці). Видається перспективним вивчення регіональної специфіки дисидентської поезії, позаяк на художню реалізацію антиколоніальних творчих стратегій, зокрема й на вибір відповідних образно-семантичних структур,

впливає культурна географія регіону, а також ландшафти, природопростір та традиції їх художньої символізації у літературній / фольклорній творчості краю. Придніпров'я – один з культурних регіонів України, для представників якого (зокрема поетів-шістдесятників І. Сокульського, Н. Нікуліної, В. Коржа та ін.) особливо важливим культурним і націєтвірним символом постає Дніпро, нерідко семантично зближений з постаттю Тараса Шевченка в понятійно-оціночному плані нескореності, свободи, суверенності, часом розімкнений у тріаду Дніпро – Шевченко – дніпрові пороги. Актуалізація антиколоніального культурного смислу дніпрових порогів зумовлена як національно-історичними, культурно-географічними чинниками, так і зростанням рівня усвідомлення в 1960–1970-х роках факту тоталітарного екоциду через затоплення цієї ландшафтної пам'ятки планетарного значення. Образно-семантична тріада Дніпро – Шевченко – дніпрові пороги, насажена потужним антиколоніальним пафосом, найрепрезентативніша у творчості Івана Сокульського (1940–1992), поета, громадського діяча, учасника Львівського та співзасновника Дніпропетровського клубів творчої молоді, причетного до створення й поширення "Листа творчої молоді м. Дніпропетровська" (1968), багаторічного політв'язня (1969–1973, 1980–1988), учасника Української Гельсінської групи, редактора журналу "Пороги" (1989–1991). Творчість поета привертає увагу дослідників і в громадсько-політичному (Касьянов, 1995; Бажан, 1999), і в художньо-естетичному (Райбедюк, 2010; Райбедюк, 2022; Мартинова, 2020 та ін.) аспектах, але потребує поглибленого висвітлення регіональна специфіка антиколоніальних творчих стратегій митця.

Метою статті є розгляд художніх особливостей лірики Івана Сокульського, чільного представника дисидентської поезії Придніпров'я, а саме образно-семантичних структур, у яких національну опірність сконцентровано навколо образної тріади Тарас Шевченко – Дніпро – дніпрові пороги.

Методи

Методологічна стратегія студії передбачає поєднання націоналістичної герменевтики з постколоніальними підходами, інструментарієм екостудій, культурної географії, структурно-семантичного аналізу.

Результати

У науковій літературі про дисидентський рух зазвичай акцентовано на провідній ролі київського та львівського його осередків, зумовленій у першому випадку концентрацією в столиці культурно-інтелектуального життя, пасіонарних особистостей, а в другому – потужністю антирадянських настроїв, пам'яті про повстанську боротьбу (Касьянов, 1995). Придніпров'я не згадується серед регіонів із високою громадянською активністю. Утім, хоча й з меншою амплітудою, дисидентський рух у Придніпров'ї мав місце (про його специфіку див. Бажан, 1999, Скорик, 2018, Пасько, 2025), а його ідейно-світоглядні домінанти знайшли відображення в поетичній творчості дніпрян, яку зближує з дисидентською лірикою інших українських поетів цього "покоління" (як пропонує визначати цей творчий контингент Г. Райбедюк (Райбедюк, 2010, с. 153)) низка спільних рис, зокрема:

- відхід від соцреалістичної "утопії" (на противагу картинах радянського – "райського" – "благополуччя" постають не вельми привабливі, депресивні картини життя в СРСР);
- критика ладу й режиму (різної гостроти, але в напрямку викриття антигуманності, фальшивості, облудності ідеології);
- етика національного резистансу (актуалізація мотивів боротьби за Україну, образів національних героїв-месників);
- репараційна акумуляція національного світу: історія-мова-віра (акумуляція національних цінностей – мови, історії, культури, прагнення "зцілити" травмовану українську духовність);
- індивідуальний екзистенційний поріг і шлях на "Голгофу" (художнє рефлексування власного вольового вибору стати на протестний шлях, мотив "хресної дороги", "самоспалення").

Ці риси можна простежити, зокрема, у віршах Василя Стуса, Миколи Холодного, Тараса Мельничука, Василя Симоненка, а також і поетів-дніпрян, передусім І. Сокульського. Г. Райбедюк визначає ще одну, концептуальну, "спільну основу філософсько-естетичної системи українських в'язнів сумління, на основі якої формувався національний простір дисидентського тексту" – це *творчість Тараса Шевченка*, яка, за словами дослідниці, "присутня конкретно чи алюзійно в поетичній системі кожного з репрезентантів цього літературного покоління ... [спорідненість]

виявилась і на зовнішньому рівні тексту (типологічно близькі мотиви, образи, сюжети тощо), й у його імпліцитній сфері, в тім числі й у глибинному розумінні мистецтва як джерела національної екзистенції" (Райбедюк, 2010, с. 159).

Важливо, однак, визначити не лише спільні, а й диференційні риси у творчості поетів-дисидентів Придніпров'я, зумовлені не в останню чергу культурною географією краю, концептуальними для якої постають природні географічні й культурно-символічні топоси Дніпра-Славути-Бористена, степу, (уже не фізично-просторові, а лише культурно-символічні), локус курганів-могил, топос Великого Лугу і – особливо продуктивний в акумуляції семантики опору – топос дніпрових порогів. Окреслена культурна топографія Придніпров'я актуалізує історико-культурну сюжеттику ще від княжих часів до першої третини XX століття, допоки існувала субкультура дніпровських лоцманів, відтак і відповідний дискурс фольклору, звичаїв, повір'їв, легенд. Помітним у цих історико-культурних "сюжетах" та й в культурно-географічній "мапі" краю є смисловий вектор опору-боротьби, позаяк Дніпро, пороги є природною "перепороною" на шляху ворогів, відтак акумулюють смисл захищеності, недосяжності мешканців цих країв, їх військової потужності, убезпеченості. Степ – традиційний в українському романтизмі волюнтаристський топос – виражає смисл необмеженої свободи, релевантний підвалинам української ментальності. Топос Великого Лугу, Хортиці – маркер запорозтва, поєднує в собі обидві смислові площини – волелюбності й військової потужності. Разом із локусом курганів, про які тепер збереглася лише пам'ять (якщо не брати до уваги їх поодинокі залишки), запорозькі топоси засвідчують тяглість національної історії на протигагу імперській політиці деактуалізації українського славного минулого, а то і його експропріації. Тож з огляду на окреслені особливості крайової культурної географії диференційні риси антиколоніальної творчості поетів Придніпров'я такі:

- акумуляція національної історії – від князя *Святослава* (чис місце смерті, як відомо, за літописом було поблизу найбільшого порога Ненаситця, сьогодні ця умовна локація меморіалізована), *запорізького козацтва* (фортеця Кодак (1635–1711) напроти Кодацького порогу, козацькі зимівники, рибальські угіддя біля

гирла Самари, Хортиця, Великий Луг (що після підризу Каховської ГЕС у 2023 році вийшов на поверхню й потроху набуває свого природного вигляду)) до *дніпровського лоцманства* (XVIII–XX ст., села Кам'янка, Старі Кодакі та інші села нижче сучасного міста Дніпра по руслу ріки);

- центрування картини світу навколо вісьового образу Дніпра-Славути, який здобуває світомоделювальної, вітальної, волонтаристської – "батьківської" – семантики;

- актуалізація історичного, націєкультурного, резистентного смислу дніпрових порогів, факту їх затоплення як імперського екоциду, як наруги над національною пам'яттю, навмисною руйнацією історичної спадщини козаччини, як гвалтовне нищення природних багатств;

- акцентуація образу степу як квінтесенції української самості, геокультурної самототожності.

У художній свідомості поетів Придніпров'я ці окреслені антиколоніальні "силові лінії" сходяться на постаті і творчості Тараса Шевченка, позаяк саме в ній уперше незакамуфльовано прозвучали потужні антиімперські заклики й звинувачення – у знищенні української історії ("москаль могили розриває" ("Розрита могила"), "а на Січі мудрий німець картопельку садить..." ("І мертвим, і живим, і ненарожденним...")), саме в ній було скорельовано дві життєдайно-сакральні "вісі" українського світопростору – степ і Дніпро – як статичну й динаміку, як символічно-просторові "тіло" й "кров" нації – *"Щоб лани широкополі і Дніпро, і кручі..."* ("Як умру, то поховайте..."). До слова, у цій поезії Тараса Шевченка включені в міфокартину української сакральної локації всі (!) окреслені вище фігуранти культурної топографії Придніпров'я – степ, могила, Дніпро, дніпрові кручі, Ревучий (існує, як відомо, дві версії потрактування останнього образу – як евфемізму Дніпра або ж як ще одної назви найбільшого порогу Ненаситця). Крім того, Шевченко цілком імовірно відвідував Придніпров'я у вересні 1843 року, тож на тексті "Заповіту" справді могли позначитися враження від придніпровських ландшафтів. Варто також зазначити, що творчість Тараса Шевченка, особливо така візійно-пророча, як поезія "Як умру, то поховайте..." несе потужний заряд національного міфотворення, тож можна

сказати, що націєакумуляуючий смисл придніпровських ландшафтів, який інспірує антиколоніальні настрої місцевих митців і нині, закладений саме Шевченком.

Тарас Шевченко, Дніпро та дніпрові пороги становлять у творчості І. Сокульського образно-семантичну єдність, що виражає смисли нескореності, непохитності у своєму існуванні, бурхливої енергії, непоступливості. "Спільним знаменником" цих смислів є свобода як ціннісна, екзистенційна домінанта антиколоніальної дисидентської творчості. Якщо постать і поетичне слово Тараса Шевченка скорельовані з топосом Дніпра в художній свідомості широкого кола поетів (не лише дисидентів і не лише Придніпров'я) як двоєдиний символ України, її духовна (і просторова) вісь, її "нерв" – напевне, завдяки асоціативному впливу перших рядків першої відомої нам балади "Причинна" – *"Рече та стогне Дніпр широкий"*, що стала візитівкою поетичного генія, як і заповідані дніпрові кручі, – то кореляція образу Тараса Шевченка з дніпровими порогами (навіть їх просторове зближення, як у поезії Юрія Кібця: *"Полотно небес, хмаринок ситець / Б'є-полоще вітер грозовий... / Вдвох зійшлись Тарас і Ненаситець / Не на бій, а на похід важкий..."* – знов-таки в смислового полі опору) є прерогативою поетів-дніпрян. Варто зазначити, що топос порогів – і в географічному, і в національно-культурному сенсах – не надто користується популярністю у вітчизняній літературі. Часом складається враження, що пороги (на 65-кілометровому відтинку русла, від Кодака до Хортиці, за Д. Яворницьким, нараховувалося 9 (за іншими даними – 12) порогів, найбільший – близько 5 метрів, та десятки заград (які цілком русло не перегороджували), а також десятки багатих птаством і звіром островів (Яворницький, 2023)) не лише буквально пішли під воду, а й канули в лету забуття, забираючи із собою не лише геологічну реліквію планети – найстарші граніти нашої земної тверді, а й неперевершеної краси ландшафти, залишаючи натомість спотворені гранітними кар'єрами і розлитим, уповільненим до стану болота Дніпром меліораційні простори. Тема затоплення дніпрових порогів як злочину радянської влади проти української історичної пам'яті та природного середовища, як екоциду ще чекає свого широкого розголосу. Вартує

окремого дослідження й рецепція порогів у літературі, хоча можна окреслити пунктирно, по-перше, романтичну – і Шевченкову – тенденцію концептуалізації порогів як простору свободи й козацької слави – *"Б'ють пороги; місяць сходить, / Як і перше сходив..."* ("До Основ'яненка") (Шевченко, 2006, с. 31), вивершену казкою "Запорожці" І. Нечуя-Левицького; по-друге, пролетарську деструктивну тенденцію руйнації порогів як символу "старої", "жовто-блакитної" України і побудови Дніпрельстану (наприклад, у поезії В. Еллана-Блакитного "Україні"); література соцреалізму в основному оминала тему порогів, концентруючись на оспівуванні індустріалізації краю. Отже, реставрація теми порогів, відтак і затертої національної пам'яті у творчості дніпрян-шістдесятників була жестом антиімперського, антитоталітарного спротиву системі, її політиці денацифікації.

Іван Сокульський народився на Червоноярському хуторі (Синельниківський район на Дніпропетровщині), що являв собою у 1940-х "єдину вулицю в центрі ойкумени степу" й знаходився поблизу колишнього Ненаситецького порогу на Дніпрі. "Зі степом, порогами, Дніпром були пов'язані перші найсильніші враження від світу. Вони (Дніпро, пороги, степ) стануть трьома китами всього життя і творчості Івана Сокульського" (Мартінова, 2020). Атмосфера Львова першої половини 1960-х інспірувала активну громадянську позицію студента Сокульського, але він "довше двох років не міг лишатися без щоденного причастя Дніпром і степовою далечинню", тож з третього курсу перевівся вчитися до Дніпропетровська, де за рік, у 1966-му, був виключений з університету за "негідну поведінку та націоналістичні прояви" (Скорик, 2018, с. 105). Звідтоді поневірявся на низькокваліфікованих роботах, був, зокрема, і моряком річкового флоту. Тож життєві обставини певним чином зумовлюють вагомість образно-семантичної структури Дніпро – пороги – степ у поезії І. Сокульського, як і проєціювання на ці просторово-символічні топоси енергії антиколоніального опору, що й дозволило авторові долучити до цієї структури й образ Тараса Шевченка (до слова, у Львівському університеті І. Сокульський писав курсову роботу про засоби сатири в

Т. Шевченка (Скорик, 2018, с. 105)). У поезії "Гора", просторово орієнтованій з огляду на назву на локус Чернечої гори під Каневом, виступає на перший план образно-семантична злука Шевченкової постаті та Дніпра вже в експозиційних рядках: *"Дніпро – мов розкритий "Кобзар", / і піднятим прапором – небо..."* (Сокульський, 2010, с. 24), що задають просторові "сакральні" координати й усипальниці Шевченка, й усієї України – "горизонталь" Дніпро – (як) розгорнута Книга (і Шевченкового життя, його "Кобзар", і "Святе Письмо" українського світу) акумулює смисл безмежжя, відкритості, тривання – і ріки, і тексту, зближених у символічному значенні української екзистенції, та "вертикаль" – синій прапор неба – асоціативно веде до кольорів державної символіки, а також горнього смислу духовності. У розвитку ліричного сюжету вірша – мотив наростання бурі: *"Дозріває блакить, / виростає гроза – / невблаганно, нестримно, / вишнево!"* – ще один концептуальний момент зближення образів Шевченка-бунтаря та ревучого Дніпра в романтичному плані нескореності, неконтрольованої стихії. Останній епітет – "вишнево" – алюзія на Шевченкову іконіку, зокрема на образно-символічну пару Україна – вишневий садок (до речі, у подібних алюзивних "координатах" Дніпра, вишневого цвіту виписаний образ поета-світоча й бунтаря в поемі "Смерть Шевченка" Івана Драча). У вірші "Гора" мотив грози, що наростає, відтінює оксюморонний образ "тиші гучної", тривання якої "понад прірву століть" асоціативно означає напружений межовий стан національної екзистенції, приховану внутрішню напругу, що змістовно увиразнює подальші рядки:

Шлях далекий Дніпра – ніби доля незгасла...
На сторожі Вкраїни стоїть
незбориме чоло Тараса!

(Сокульський, 2010, с. 24).

Об'єднані в семантичну тріаду зі смислом збереження нації ("на сторожі... стоїть"), її тривання в часі ("шлях далекий", "незгасла"), образи Дніпра – долі України – Шевченка акумулюють ідею опору – "незборимості". "Чоло Тараса" на

сторожі України – екфрастична портретна деталь пам'ятника на Чернечій горі – в подальших рядках нарощує смисл образу Шевченка як Пророка, як Месії: *"Бездоріж. Безкаміння... / Ночами простували / на гору прочани. / Їм світало в очах... / Підвівся пророк, / щоб з'єднать береги / і волю піднять, / як Голгофу"*. Христологічні інтерпретації постаті Шевченка не поодинокі в українській поезії, зокрема й 1960–1980-х років, але в цій поезії І. Сокульського (релігійність загалом притаманна його (художньому) світовідчуттю) образ Шевченка-пророка пов'язаний із Дніпром, метонімічно – з його берегами, з'єднати які означає повернути Україні соборність і свободу.

І. Сокульського-поета евфемічно іменують "Владар каменю" – услід за його відомими поетичними рядками *"Я владар каменю. / Ось тут мої пороги... / Мій дім – стоїть..."* (назва за наведеним рядком) (Сокульський, 2010, с. 17). У цьому самовизначенні творчої іпостасі активовані образно-семантичні структури каменю – порогів – дому, злиті в смисловому полі незрушності, споконвічного "стояння" на своїй землі, володінні нею, що, як бачимо, акумулює антиколоніальну контр-стратегію імперському "викоріненню" українців шляхом позбавлення їх власної історії, національної самобутності й винищення їхнього природного простору. У наступній строфі, зокрема в образній сполучі – *"Молитвою до Бога – / Дніпро іде"* – відчитується аллюзія на Шевченкові рядки із "Заповіту" – *"Полину / До самого Бога / Молитися"*, відтак образи Шевченка й Дніпра зближуються в значенні захисту, заступництва України перед Богом. (У поезіях І. Сокульського непоодиноким мотив висхідного руху Дніпра – до неба, до Бога: така заміна просторової "горизонталі" "вертикаллю" засвідчує пошук духовного стрижня, художнє прочування "горньої України", долучення до національного Сакруму). Вивершується програмова поезія "Я владар каменю..." І. Сокульського коротким, але містким формулюванням "закону національної опірності" – *"Як важко – на колінах – / тримать меча!"*, за яким логічно би в'язалося й Шевченкове – *"...вставайте, / Кайдани порвіте!"*.

Концепт каменя / каміння / камінності змістовно сполучає ліричне Я І. Сокульського (Владаря каменю) з образом

камінного Шевченка (пам'ятника на Чернечій горі, як у розглянутій вище поезії) та топосом гранітних дніпрових порогів. Подібну образно-смыслову структуру містить поезія "За кряжем – кряж..." І. Сокульського:

За кряжем – кряж,
стеги ввійшли у силу.
Збратались з морем і Дніпром.
Могили. Вибухли могили.
Хай не вмира козацька кров.
Тут я родивсь і тут мені спочити.
Щасливий буде тут мій прах.
З могили буду я дивитись,
як буха полум'я Дніпра

(Сокульський, 2010, с. 304).

На асоціативне наближення ліричного Я до постаті Шевченка – хоча й не названої в цій поезії – вказує, по-перше, алюзія у фінальних рядках: після смерті (*"щасливий буде тут мій прах"*) ліричний герой буде дивитися з могили на Дніпро так, як і ліричний герой Шевченкового "Заповіту", похований на "могили" так, аби було видно *"І Дніпро, і кручі"*; по-друге, уся ландшафтна концептосфера цієї поезії І. Сокульського "дублює" цитований заповіт-гімн, адже вибудована на топосах Дніпра, степу, могили, кряжу / кручі (і кряж, і круча можуть означати високі, гранітні береги в порожистому руслі ріки). Крім того, алюзивно наближає цю поезію І. Сокульського до Шевченкової творчості мотив невмирущості козацької слави і пролитої за Україну крові – *"Хай не вмира козацька кров"*. Утім, на відміну від картин руйнації України в поезіях Шевченка, зокрема періоду "трьох літ", поданих через занепад природопростору (*"Дніпро висихає, / Розсипаються могили, / Високі могили – / Твоя слава..."*) ("Чигрине, Чигрине...") (Шевченко, 2003, с. 254), у пов'язаних із Шевченковою творчістю поезіях І. Сокульського, передусім і в "За кряжем – кряж...", актуалізується смисл незнищенності, тривкості, стійкості України, закамуюваний в образі каміння дніпрових порогів, а також степів, що "увійшли у силу". Експресивно потужним є мотив вибуховості, пов'язаний

з ландшафтною концептосферою, – "вибухли могили", "буха полум'я Дніпра", але не в деструктивному сенсі, а в сенсі напруженої готовності, "пробудження" з "летаргійного сну" (на противагу Шевченковому мотиву "заснулої України" в тому-таки "Чигрині, Чигрині..."). Прикметно, що в "Одвічній пісні лоцманів" Наталки Нікуліної (до речі, дослідниці професійної лексики лоцманів дніпровських порогів) так само з оптимізмом утверджено "жадобу руху й горду непокору" дніпровських лоцманів, теж "володарів каменів", бо – *"Змагаємося з хвилею в'юнкою, / випробуємо силу водоверті, / долаємо каміння у двобої, / і гинемо, і постаємо знову, / і завжди наша путь через пороги"* (Нікуліна, 2000, с. 43).

Поетичний діалог із Тарасом Шевченком Іван Сокульський веде й у поезії "Пороги! Пороги!...", де епіграфом є вже цитовані вище рядки з послання "До Основ'яненка" – *"Б'ють пороги, місяць сходить"*. Якщо ліричний наратор Шевченка констатував відсутність, утрату – *"Нема Січі, пропав і той, / Хто всім верховодив!"*, *"...могили стоять і сумують"* (Шевченко, 2003, с. 119), то в поезії Сокульського протилежна настроєва тональність – оптимістичного утвердження тривання національної історії й готовності до реваншу:

Пороги! Пороги!.. Послухай –
чути пісню шалену (завмерлу)!
Камінь козацького духу –
потоплені нині гранітні говерли.
"Клеочемо тут і заховуєм гнів.
І не знаєм спочинку і втоми..."
Заховують Січ саркофаги віків –
непокори кар'єри, гніву і грому!
"Нап'ємося нараз не гнилої води, –
цілющої спраги Тараса!..
І щоб ревом степи розбудить –
выглядаємо слухного часу"

(Сокульський, 2010, с. 29).

Завзяття й бойовий дух ліричного наратора І. Сокульського підкреслюють і риторичні оклики, і оксюмори ("пісня шалена

(замерла!")), і гіперболічні образи із семантикою вибухової сили, величі, могуті. Центральний (і титульний) образ порогів концептуалізується за допомогою парадоксу – очевидне / приховане, бо "чути пісню шалену [порогів]", хоча й "завмерлу!" – бо пороги затоплені. Так акумулюється смисл "безумовної присутності", існування попри знищення – хай не у фізичному просторі, але в культурному, у ментальному. Пороги в поезії – "камінь козацького духу" – постають у образно-смысловій триєдності: і каміння, і козацтво (читай: українство), і дух – символи твердості, незнищенності. Означення щодо порогів – "гранітні говерли" – гіперболізує їх образ, уподібнюючи до найвищих гірських вершин, посилюючи смисл "камінної" міцності, хоча вони й "потоплені нині", але, як і нація, не знищені. Невласне пряма мова порогів – шум води у яких, за словами Д. Яворницького, розносився на багато (близько 30-ти) кілометрів (Яворницький, 2023) – транслює настрої гнівного спротиву, непокори, в основному через актанти – "клекочемо", "не знаєм спочинку і втоми", "ревом степи розбудить", але, як і самі пороги під водою, так і їхній гнів – "заховані" до "слухного часу", але готові до опору. Діалог із Шевченком у рядках цієї поезії відбувається й через протиставлення "гнилої води" (алюзивно близько до "гнилого серця" в "Чигрині, Чигрині...") та "цілющої спраги Тараса", що може прочитуватися як його готовність, "спрага" до відсічі ворогам України, як і прагнення "ревом степи розбудить" (алюзії на "заснулу Україну" і ревучий Дніпро).

Дискусія і висновки

Вивченню творчості митців-дисидентів присвячено чимало різнодисциплінарних праць, де переважно йдеться про діячів чільних осередків руху опору, тоді як менш помітні в цьому аспекті регіони, як-от Придніпров'я, ще чекають на ґрунтовні, системні дослідження, хоча за останнє десятиріччя (не без впливу розпочатої російською проти України війни) інтерес до дисидентського дискурсу, зокрема й Придніпров'я, значно поживавився, про що свідчать дослідження О. Бажана, Г. Райбедюк, С. Мартиної, І. Пасько та ін. У центрі руху опору дніпрян – постать Івана Сокульського. Осмислена в громадсько-політичному та художньо-естетичному ракурсах, його поезія вписана в усеукраїнський

дисидентський літературний дискурс (Г. Райбедюк), водночас поетикальні особливості розгортання антиколоніальних стратегій опору, зумовлені регіональною своєрідністю його художнього мислення, ще не здобули чіткого окреслення. Крізь призму культурної географії, просторових студій та екостудій, сполучених з націоналістичною герменевтикою, джерелом регіональної своєрідності вираження протестних настроїв у поезії І. Сокульського бачиться вплив культурної топографії Придніпров'я, центрованої навколо топосів Дніпра, дніпрових порогів, степу, курганів, що часто асоціативно поєднані з постаттю Тараса Шевченка й антиколоніальним пафосом його творчості. На образ дніпрових порогів в І. Сокульського та (подекуди) в інших поетів Придніпров'я часом проєціюються цінності сили, непорушності, незламності, сталості, що символізує стійкість нації, України. Г. Райбедюк також розглядає полісемантичний образ каменю як "символ дисидентської філософії та етики стоїцизму" у поезії І. Сокульського. Пафос стоїцизму, що його зумовили "етична поведінка людини незгодної (*homo dissidens*) та правдоборчий суспільний радикалізм", переведені в план естетичний (Райбедюк, 2022, с. 56, 57). У зв'язку із цими міркуваннями щодо поетики дисидентів, і І. Сокульського зокрема, Г. Райбедюк простежує вплив життєтворчості Тараса Шевченка на формування дисидентської філософії, етики й естетики, солідаризуючись зі словами про цей вплив Євгена Сверстюка, адже Шевченко "був людиною дуже великої віри. Крім духовного максималізму, він дав зразок національного максималізму" (Сверстюк, 2008). За словами Г. Райбедюк, "взорування на субстанційну сутність Кобзаря у творчому самовизначенні характерне й для І. Сокульського. Його поезія, подібно до інших дисидентів, також постала на міцному Шевченковому ґрунті "як голос самозбереження народу" (Є. Сверстюк)" (Райбедюк, 2022, с. 68). У художньому світовідчутті, як засвідчує проведене дослідження, постать і творчість Т. Шевченка органічно вписується в ліриці І. Сокульського в образно-семантичну структуру Дніпра й дніпрових порогів, акумулюючи смисл камінної непохитності, нескореності, свободи, актуальних для утвердження ідеї антиколоніальної опірності України та її нації. Кореляція компонентів образно-семантичної структури Тарас

Шевченко – Дніпро – дніпрові пороги реалізується в поезіях І. Сокульського через інтертектуальні алюзії, паратекст (епіграф), концептуалізацію образу Шевченка, його "місць пам'яті", метонімічне зближення його образу із топосом Дніпра, каменю, своєсвідний "діалог" із Тарасом Шевченком шляхом використання його поетичної концептосфери (Дніпро, степ, могила, кручі, козацтво, кров тощо), але з іншим, відповідним дисидентському часу й чину антиколоніальним смислом.

Список використаних джерел

Бажан, О. (1999). Дисидентський рух на Дніпропетровщині в 1960-80-х роках. *Історія України: маловідомі імена, події, факти*, вип. 8, 326–332.

Касьянов, Г. (1995). *Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років*. Либідь.

Кулакевич, Л. (2022). "Зоріючи у світ тяжкий і темний": змістові домінанти поезії Наталки Нікуліної. *Палітра слова й тексту Січеславщини* (В. Біляцька, ред.). Кн. 3, 26–52. Ліра.

Мартінова, С. (2020). *Іван Сокульський: душа, осяяна світлом*. Портал Дніпро Культура, 22.09.2020. https://www.dnipro.lib.dp.ua/Sokulskiy_poet_pismennik_Geroi

Нікуліна, Н. (2000). *Знамення калини: поезії*. Січ.

Пасько, І. (2025). "Метизоподібне горлопасте місто": літературне дисидентство в "застійному" Дніпрі. *Поміж*, 11 листопада. <https://pomizh.media/the-screw-like-throat-devouring-city-literary-dissent-in-the-stagnant-dnipro>

Райбедюк, Г. (2010). Дисидентський дискурс в українському літературному процесі 60–80-х років ХХ століття. *Бахмутський шлях*, (2), 153–160.

Райбедюк, Г. (2022). Дисидентський дискурс у життєтворчості Івана Сокульського: текст і соціокультурний контекст. *Палітра слова й тексту Січеславщини* (В. Біляцька, ред.). Кн. 3, 26–52. Ліра.

Сверстюк, Є. (2008). "Загублено ключі до Шевченкової творчості". *Літературна Україна*. 11 грудня.

Скорик, М. (2018). "Треба мати відвагу знати правду", або "Лист творчої молоді м. Дніпропетровська" і навколо нього. *Краєзнавство*, (3), 103–114.

Сокульський, І. (2010). *Лірика. Вибрані поезії*. Дніпропетровськ.

Шевченко, Т. (2003). *Зібрання творів у 6 т.* (М.Г. Жулинський та ін., Ред.). Т. 1: Поезія 1837–1847. Наукова думка.

Яворницький, Д. (2023). *Дніпрові пороги. Альбом фотографій з географічно-історичним нарисом* (О. Ю. Власов, передм. та прим., О. О. Савчук, упоряд.). Харків.

References

Bazhan, O. (1999). Dissident Movement in Dnipropetrovsk Region in the 1960s–1980s. In *Little-Known Names, Events, Facts*: (pp. 326–332) [in Ukrainian].

Kasianov, H. (1995). *The Nonconformists: Ukrainian Intelligentsia in the Resistance Movement of the 1960s–1980s*. Lybid [in Ukrainian].

Kulakevych, L. (2022). "Gazing into the Harsh and Dark World": Semantic Dominants of Natalka Nikulina's Poetry. In V. Biliatska (Ed.), *The Palette of Word and Text of Sicheslav Region* (Book 3, pp. 26–52). Lira. [in Ukrainian].

Martynova, S. (2020). *Ivan Sokulskyi: A Soul Illuminated by Light*. Dnipro Culture Portal, 22.09.2020. https://www.dnipro.lib.dp.ua/Sokulskiy_poet_pismennik_Geroy [in Ukrainian]

Nikulina, N. (2000). *The Sign of the Viburnum: Poems*. Sich [in Ukrainian].

Pasko, I. (2025). "A Screw-like, Throat-devouring City": Literary Dissent in "Stagnant" Dnipro. *Pomizh*, Nov 11. <https://pomizh.media/the-screw-like,-throat-devouring-city-literary-dissent-in-the-stagnant-dnipro> [in Ukrainian]

Raybediuk, H. (2010). Dissident Discourse in the Ukrainian Literary Process of the 1960s–1980s. *Bakmutskiy Shliakh*, (2), 153–160 [in Ukrainian].

Raybediuk, H. (2022). Dissident Discourse in the Life-Creation of Ivan Sokulskyi: Text and Socio-Cultural Context. In V. Biliatska (Ed.), *The Palette of Word and Text of Sicheslav Region* (Book 3, pp. 26–52). Lira [in Ukrainian].

Shevchenko, T. (2003). *Collected Works in 6 vols.* (M.H. Zhulynskiy et al., Eds.). Vol. 1: Poetry 1837–1847 [in Ukrainian].

Skoryk, M. (2018). "One Must Have the Courage to Know the Truth", or the "Letter of the Creative Youth of Dnipropetrovsk" and Its Context. *Kraieznavstvo*, (3), 103–114 [in Ukrainian].

Sokulskyi, I. (2010). Lyrics. Selected Poems. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].

Sverstiuk, Ye. (2008). "The Keys to Shevchenko's Creative Work Have Been Lost". *Literaturna Ukraina*, December 11 [in Ukrainian].

Yavornytskyi, D. (2023). *The Dnipro Rapids: An Album of Photographs with a Geographical and Historical Essay* (O.Yu. Vlasov, foreword and notes, O.O. Savchuk, comp.) Kharkiv [in Ukrainian].

Отримано редакцією збірника / Received: 12.04.26

Прорецензовано / Revised: 27.04.26

Схвалено до друку / Accepted: 26.05.26

Опубліковано / Published: 29.05.26

Olga SHAF, DSc (Philol.), Prof.

ORCID ID: 0000-0001-5692-506X

e-mail: olga_shaf@ua.fm

Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine

**TARAS SHEVCHENKO, THE DNIPRO RIVER,
AND THE DNIPRO RAPIDS
IN THE IVAN SOKULSKYI'S POETRY:
FIGURATIVE-SEMANTIC STRUCTURES OF RESISTANCE**

Background. *The anti-colonial creative strategies of dissident poets, as well as the semantic aspects of resistance to denazification and the "dematerialization" of the Ukrainian world-space, actualized in their poetry, contribute to understanding the contemporary socio-political and cultural situation in the country and serve as models of Resistance. The artistic implementation of*

anti-colonial strategies, including the choice of corresponding figurative and semantic structures, is influenced by the cultural geography of the region. For poets of the Dnipro region the Dnipro River is an especially significant cultural and nation-building symbol, often semantically associated with the Taras Shevchenko's figure in terms of unconquerability, freedom, and sovereignty. It is precisely for the poets of the Dnipro region, particularly Ivan Sokulskyi, who shaped the artistic code of resistance to the system, that the expansion of the dyad Dnipro–Shevchenko into the triad Dnipro–Shevchenko–Dnipro rapids is characteristic. The actualization of the anti-colonial cultural meaning of the Dnipro rapids is conditioned both national-historical and cultural-geographical factors, as well as the awareness of the totalitarian ecocide, in the 1960s–1970s. The aim of the article is to examine the artistic features of the Ivan Sokulskyi's lyrics, a prominent representative of dissident poetry of Dnipro region, namely the figurative and semantic structures in which national resistance is concentrated around the triad Taras Shevchenko – Dnipro River – Dnipro rapids.

Methods. *The methodological framework includes approaches from nationology, postcolonial studies, ecocriticism, cultural geography, structural-semantic analysis, as well as basic literary studies methods.*

Results. *It has been established that the artistic specificity of the development of anti-colonial strategies of resistance to the Soviet regime in dissident poetry may exhibit regional differences determined by national-historical and cultural-geographical factors. In the artistic worldview of poets from the Dnipro region, anti-colonial resistance accumulates national history, centers the worldview around the image of the Dnipro River, actualizes the historical, national-cultural, and resistant meanings of the Dnipro rapids and the fact of their flooding as an imperial ecocide, as an outrage against national memory, and emphasizes the image of the steppe as the quintessence of Ukrainian identity. These features are revealed in the poetry of Ivan Sokulskyi. The Taras Shevchenko 's figure and oeuvre are organically integrated in Sokulskyi's lyrics into the figurative-semantic structure of the Dnipro River and the Dnipro rapids, accumulating meanings of stone-like steadfastness, unconquerability, and freedom, relevant for affirming the idea of Ukraine's and its nation's anti-colonial resistance. The correlation of the components of the figurative-semantic structure Taras Shevchenko – Dnipro River – Dnipro rapids is realized in Sokulskyi's poetry through intertextual allusions, paratext (epigraphs), the conceptualization of Shevchenko's image and his "memory places", the metonymic convergence of his image with the topos of the Dnipro River and stone, as well as a kind of "dialogue" with Taras Shevchenko through the use of his poetic images (Dnipro, steppe, grave, cliffs, Cossacks, blood, etc.), but endowed with a different, anti-colonial meaning corresponding to the dissident era and issues.*

Conclusions. *Dissident poetry of Dnipro region, particularly that of I. Sokulskyi, while possessing its own poetic specificity in expressing anti-colonial resistance and at the same time being embedded in the broader Ukrainian dissident discourse, opens new perspectives for researchers, including in terms of the significance of the Taras Shevchenko's figure and oeuvre the formation of anti-colonial consciousness both in totalitarian times and today.*

Keywords: *postcolonial studies, anti-colonial strategies, dissident poets, Ivan Sokulskyi, images of the Dnipro River, Dnipro rapids, poetry of Taras Shevchenko, nationological approach.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.